

EBÛ ÖMER İBN ABDÛLBER'İN GÜNÜMÜZE ULAŞMAYAN EL-İŞRÂF 'ALÂ MÂ FÎ USÛLİ'L-FERÂİZ MİNE'L-İCMÂ' VE'L-İHTİLÂF ADLI ESERİ ÜZERİNE BAZI MÛLÂHAZALAR

Abdurrahman YAZICI*

Öz

Bu makalede Maliki fakih İbn Abdülber'in Ferâiz ilmindeki yeri ele alınarak ferâiz ilminde yazdığı fakat günümüze ulaştığı tespit edilemeyen *el-İşrâf 'alâ mâ fî usûlî'l-ferâiz mine'l-icmâ' ve'l-ihtilâf* adlı kitabının tanıtımı amaçlanmıştır. Henüz mevcudiyeti tespit edilememesine karşın eserin râvi, metod, hacim ve muhtevasına ilişkin tespitlerde bulunabilmekteyiz. Mirasla alakalı ittifak ve ihtilaf edilen meseleleri ilgili rivâyetleri değerlendirerek ele aldığı anlaşılan çalışma başta ferâiz ve fıkıh ilimleri olmak üzere hadis ilmi açısından da büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn Abdülber, Ferâiz, Miras Hukuku, İhtilaf, İcmâ, el-İşrâf

Some Thoughts on Ibn 'Abd al-Barr's Undiscovered Book *Kitâb al-Ishrâf alâ mâ fî Usûlî'l-Farâidh mina'l-Ijmâ' va'l-Ikhtilâf*

Abstract

This article aims at introducing his book *Kitâb al-ishrâf alâ mâ fî usûlî'l-farâidh mina'l-ijmâ' va'l-ikhtilâf*. Though its manuscript is still undiscovered, we can make comments on its content, method, volume, and narrators. This book, which seems to evaluate the issues that relate to inheritance law and on which there are still consensus as well as controversies among scholars, carries an enormous significance not only for the science of fiqh and faraidh but also for the science of hadith.

Key Words: Ibn 'Abd al-Barr, Farâidh, Inheritance Law, Concensus, Conversions, al-Ishrâf

Giriş

Ferâiz ilmi, kendine mahsus usul ve özellikleriyle fıkıhtan ayrı bir ilim dalı olarak görülmesi ve İslâm toplumu açısından önemi sebebiyle kendisiyle ilgili çok sayıda müstakil eserin telif edildiği ilim dalı olmuştur. Sahabe döneminden itibaren Müslümanlar bu ilme büyük önem vermiştir. Nitekim miras ve meseleleriyle ilgili çok sayıda risâle, şerh, hâşiye vb. birçok eserin bulunması da bunu teyit etmektedir. Bu eserlerden günümüze ulaşanlardan oldukça cüz'î bir kısmının neşri yapılmış olmasının yanında çoğunun mevcudiyetine ilişkin dahi herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu çalışma, günümüze kadar gelip gelmediği hakkında bilgi bulunmayan eserlerden, Endülüslü fakih, muhaddis, tarihçi ve ferâiz âlimi Ebû Ömer Yûsuf b. Abdülber en-Nemerî'nin (v. 463/1071)¹ ferâiz ilminde kaleme aldığı, *el-İşrâf alâ mâ fî usûlî'l-ferâiz mine'l-*

* Dr., yabdurrahman@gmail.com

1 Müellifin hal tercümesi hakkında bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. Fütuh Humeydî, *Cezve-tü'l-muktebis fî zikri vülati (fî tarihi ulemai)'l-Endelüs*, nşr. Muhammed b. Tavî et-Tancî, Kahire: Mektebetu Neşri's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1952/1372, s. 344-345; Ebû'l-Fazl İyaz b. Mûsa Kâdî

icmâ' ve'l-ihtilâf isimli eserini çeşitli yönlerden tanıtmayı amaçlamaktadır. Elde mevcut olmayan bir esere ilişkin bu şekilde bir çalışmanın bir amacı da tespit edebildiğimiz kadarıyla önemini ortaya koyarak böyle bir eserin varlığına konuyla ilgili araştırmacıların dikkatini çekmektir. Henüz elimizde bulunmamasına karşın bu eserin kapsamı, içeriği ve ele aldığı konular hakkında bazı tespit ve öngörülerde bulunabilmekteyiz. İki kısımdan oluşan çalışmanın ilk bölümünde eserin adı, râvileri ve günümüze ulaşmış olmadığı üzerinde durulacak, ikinci bölümünde ise hacmi, metodu, içeriği ve ele aldığı konulara ilişkin tespitlerle çeşitli ilim dalları açısından önemine değinilecektir.

İbn Abdülber, ferâiz ilmine ilişkin müstakil olarak kaleme aldığı bu eser dışında diğer eserlerinde de ferâiz ilmine ya müstakil bölüm halinde ya da mirasla ilgili çeşitli konuları ele alırken ilgili mesele ve rivâyetlere yer vermektedir. Örneğin; İbn Abdülber *el-Muvatta'* da yer alan mevkûf (sahabeden nakledilen) ve maktû' (tâbîinden nakledilen) rivâyetleri, muhtelif mezheplere mensup fakihlere ait çeşitli görüşleri şerh ettiği ve zaman zaman farklı delilleri değerlendirdiği *el-İstizkâr* isimli eserinde ferâiz bahsini "Kitâbü'l-Ferâiz" adıyla müstakil bir bölümde işlemiştir.² Muhtasar fıkıh kitabı niteliğindeki *el-Kâfi fi fûrû' il-Mâlikiyye*'de, ferâize özel bir bölüm ayırarak başta Mâlikî mezhebinin görüşü olmak üzere konuyla ilgili çeşitli mezheplerin görüşlerine kısaca yer vermektedir.³ Müellif, Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta'*sını şerh ettiği *et-Temhîd* isimli eserinde velâ yoluyla mirasçılık ve mirasçılık derecesini,⁴ kelâle ve mirasçılığını,⁵ Peygamber'e (s.a.) mirasçı olunup olunmayacağını,⁶ miras engeli olarak din farkını,⁷ ninenin mirasçılığını,⁸ kadının diyete mirasçılığını,⁹

İyâz, *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*, nşr. Ahmed Bekr Mahmûd, Beyrut: Dârü'l-Mektebeti'l-Hayât, 1967, III, s. 808-813; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnâvut v.dğr., 1. bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1358/1948, XVIII, s. 153-163; İbn Abdülber hakkında yapılan çalışmaların önemlileri için bkz. Leys Suûd Câsim, *İbn Abdülber el-Endelüsî ve cühûduhu fi't-târîh*, Kahire: Dârü'l-Vefâ, 1408/1988; Abdurrahman en-Nahlavî, *Yûsuf b. Abdülber el-Kurtubî*, Dimaşk: y.y., 1406/1986; Muhammed b. Yaîş, *el-İmâm Ebû Ömer Yûsuf b. Abdülber*, Rabat: y.y., 1410/1990. İbn Abdülber hakkında yapılan çalışmaların listesi için bkz. Leys Suûd Câsim, "İbn Abdülber en-Nemerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay., 1999, XIX, 272.

- 2 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, nşr. Abdülmü'ti Emin Kal'aci, Beyrut: Dâru Kuteybe, 1414/1993, XV, s. 387-515.
- 3 İbn Abdülber, *el-Kâfi fi fûrû' il-Mâlikiyye*, nşr. Muhammed b. Muhammed Ehîd Veled Mâdik el-Moritânî, Kahire: Matbaatu Hasan, 1399/1979, II, s. 336-358.
- 4 İbn Abdülber, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattâ mine'l-meânî ve'l-esânîd*, nşr. Sa'îd Ahmed A'rab, Tıtvan: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1982/1402, III, s. 60-69.
- 5 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, V, s. 182-202.
- 6 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, VIII, s. 146-176.
- 7 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, IX, s. 160-171.
- 8 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, XI, s. 90-120.
- 9 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, XII, s. 115-120.

veledü'l-mülâenenin (lanetleşme yoluyla boşanan ebeveynin çocuğu) mirasçılığını¹⁰ ilgili rivâyetlerle ele almaktadır. Rivâyetlerin farklı tariklerine ve râvileriyle ilgili bilgilere yer veren İbn Abdülber, *et-Temhîd*'de diğer mezheplerin görüşlerine yer vererek bunları fikhî açıdan da değerlendirmiştir. Eserin bu yönü, onu ferâiz ilmi açısından oldukça önemli kılmaktadır.

I. Eserin Adı, Râvileri ve Mevcûdiyetine İlişkin Bilgiler

A. Eserin Adı

İbn Abdülber, tespitlerimize göre sâdece *el-İstizkâr*'ında on yerde bu esere atıfta bulunmuştur. Bunların yedisi *Kitâbü'l-İşrâf alâ mâ fi usûli'l-ferâiz mine'l-icmâ ve'l-ihtilâf*,¹¹ biri *Kitâbü'l-işrâf*¹² ikisi de *el-İşrâf*¹³ şeklindedir. Aşağıda etraflica görüleceği üzere eserin râvilerinden Kâdî İyâz (v. 544/1149) ve İbn Hayr (v. 575/1179) da bu eseri *Kitâbü'l-İşrâf alâ mâ fi usûli'l-ferâiz mine'l-icmâ ve'l-ihtilâf*¹⁴ şeklinde zikretmektedirler. Muhammed Abdür-raûf el-Münâvî (v. 1031/1622), *el-İşrâf alâ mâ fi'l-ferâiz mine'l-ihtilâf*¹⁵ şeklinde zikrederken çeşitli kaynaklar *Ferâiz veyâ Kitâbü'l-Ferâiz* olarak kaydetmektedirler.¹⁶ Dolayısıyla eserin tam adı müellifin de *el-İstizkâr*'ında zikrettiği üzere *Kitâbü'l-İşrâf alâ mâ fi usûli'l-ferâiz mine'l-icmâ ve'l-ihtilâf* olup müellif ve sonraki âlimler tarafından esere *el-İşrâf* ya da *el-Ferâiz* şeklinde kısaltılarak da işaret edilmektedir.

B. Eserin Râvileri

1. Kâdî İyâz, *el-Gunye* isimli eserinde, hocası Ebû Bahr Süfyân b. el-Âsî el-Esedî'nin (v. 520/1126)¹⁷ kendisine İbn Abdülber'in *Behcetü'l-mecâlis*'i ile

10 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, XV, s. 45–47.

11 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 398, 400, 407, 409, 454, 484, 486.

12 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 487.

13 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 410, 490.

14 Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ Kâdî İyâz, *el-Gunye: Fihristü şuyûhi'l-Kâdî İyâz*, nşr. Mâhir Züheyr Cerrâr, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1402/1982, s. 207; Ebû Bekr Muhammed İbn Hayr el-İşbîlî, *Fehrese mâ ravâhü an şuyûhihî mine'd-devvâmi'l-musannefe fi durûbi'l-ilm ve envâi'l-ma'ârif*, nşr. Francisco Codera v.dğr., 3. bs., Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1418/1997, s. 251, 471.

15 Muhammed Abdür-raûf el-Münâvî, *Feyzül-kadîr şerhi'l-Camii's-sağır*, nşr. Hamdi ed-Demirdaş, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1415/1994, V, s. 481.

16 Şemseddîn Muhammed b. Ahmed İbn Abdülhâdî, *Tenkîhü't-Tahkîk fi ehâdisi't-Tâ'lik*, nşr. Sami b. Muhammed b. Cadullah v.dğr., 1. bs., Riyad: Edvâü's-Selef, 1428/2007, IV, 261; ez-Zehebî, *Siyer*, XVIII, 159; Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Şerefettin Yaltkaya v.dğr., Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1941, II, s. 1245; Bağdatlı İbrâhim Paşa Babanzâde, *Hediyetü'l-ârifin esmâi'l-müellifin ve âsârü'l-musan-nafin*, trc. Kılıslı Rıfat Bilge, tsh. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal v.dğr., Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1955, II, s. 551.

17 Süfyân b. el-Âsî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kâdî İyâz, s. 205–209; Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ ed-Dabbî, *Bugyetü'l-mültemis fi târihi ricâli ehli'l-Endelüs*, Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1387/1967, s. 304–305; İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib el-Endelüsî, *Fihrisu İbn Atıyye*, nşr. Muhammed Ebû'l-Ecfan, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1983, s. 108–109.

Kitâbü'l-İşrâf alâ mâ fi usûli'l-ferâiz mine'l-ihtilâf ını rivâyet ettiğini belirtmektedir.¹⁸

2. İbn Hayr, İbn Abdülber'in *el-İşrâf* ının râvisi olarak Ebû Muhammed İbn Attâb'ı (v. 520/1126) zikrederken¹⁹ onun, kendisine İbn Abdülber'in *el-Kâfi*'si ile birlikte bu eseri icâzetle rivâyet ettiğini söylemektedir.²⁰

3. Matematik ve hendese âlimi Ebû Zeyd Abdurrahman b. Abdullah el-Kelbî'nin (v. 456/1064)²¹ de, mezkûr eseri hocası İbn Abdülber'den rivâyet ettiği kaydedilmektedir.²²

Bu bilgilerden eserin râvilerinin hemen hemen aynı dönemde yaşamış olduğunu söyleyebiliriz. Kaynaklarda eserin hicrî 6. yy'dan sonrasındaki rivâyetine ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

C. Eserin Mevcûdiyeti

İbn Abdülber'in *el-Kâfi*'sinin nâşiri, Muhammed b. Muhammed Ehîd Veled Mâdik el-Moritânî eserin kayıp olduğunu belirtirken²³ İbn Abdülber üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Leys Suûd Câsim de bu eseri, İbn Abdülber'in mevcûdiyeti tespit edilememiş eserleri arasında zikretmektedir.²⁴ Biz de çalışmalarımız esnasında eserin mevcudiyetine ilişkin herhangi bir kayda ulaşamadık.

II. Eserin Hacmi ve İçeriği

Eserin gerek, *Kitâbü'l-İşrâf alâ mâ fi usûli'l-ferâiz mine'l-icmâ ve'l-ihtilâf* şeklindeki adı gerekse aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere eserde çeşitli miras meselelerine ilişkin Hz. Peygamber'in uygulaması, mirasla alakalı ittifak ve ihtilaf edilen konular, sahabe ve tâbiîn içtihatlarıyla, bazı rivâyetlere farklı tarikleriyle yer verilerek ele alınması gibi hususlar dikkate alındığında eserin oldukça hacimli olduğu öngörüsünde bulunmak mümkündür.

18 Kâdî İyâz, *el-Gunye*, s. 207.

19 İbn Hayr, *Fehrese*, s. 427. İbn Attâb hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. ed-Dabbî, *Bugyetü'l-mültemis*, s. 357.

20 İbn Hayr, *Fehrese*, s. 251, 471. İbn Hayr, eserinde İbn Abdülber'den, Ebû Muhammed b. Attâb yoluyla Zeyd b. Hârûn'un (v. 206/821) *el-Ferâiz*'i ile Hamza b. Zeyyât'ın (v. 156/773) *el-Ferâiz*'ini, rivâyet ettiğini de kaydetmektedir. Bkz. İbn Hayr, *Fehrese*, s. 230-232.

21 Ebû Zeyd hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû'l-Kâsım Saîd b. Ahmed Saîd el-Endelüsî, *Tabakâtü'l-ümem*, nşr. Luvis Rızkullah Şeyho, Beyrut: Matbaatü'l-Katolikiyye, 1328/1912, s. 75; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li-kitâbi's-Sıla*, nşr. Abdüsselam el-Herras, Lübnân: Dârü'l-Fikr, 1415/1995, III, s. 11; Ahmed b. İsmâil Teymûr Paşa, *A'lâmü'l-mühendisîn fi'l-İslâm*, Kahire: Dârü'l-Âfâki'l-Arabiyye, 1422/2001, s. 34.

22 İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, s. 11.

23 İbn Abdülber, *el-Kâfi*, s. 65 (el-Moritânî'nin ifadesi eserin mukaddimesinde yer almaktadır.)

24 Câsim, "İbn Abdülber en-Nemerî", s. 271.

Müellifin *el-İstizkâr*'ından ve sonraki âlimlerin atıflarından eserin muhtevasına ilişkin tespitlerde bulunmak mümkündür. Bu çerçevede *el-İşrâf* ta yer aldığı düşünülen konuların tespiti yapılırken, hem eserin muhtevasının daha net görülebilmesi hem de bahislerin ferâiz ilminin spesifik konuları olması sebebiyle başta müellifin diğer eserleri olmak üzere çeşitli ferâiz kitaplarından konuların ferâiz ilmindeki yeri ve arka planına dair bilgiler verilmesi gereklilik arz etmektedir. Eserde İbn Abdülber'in mirasla ilgili ittifak ve ihtilaf edilen konuları çeşitli açılardan değerlendirerek ele aldığı anlaşıldığından her bir mesele ve konuyla ilgili yeterince bilgi verilmesi eserin kapsam ve bütünlüğünü ortaya koymak açısından önem taşımaktadır. Her bir mesele çeşitli mezheplerle fakihlerini ilgilendirmesi ve sadece Maliki fikhî içinde kalmaması nedeniyle bahislere dair açıklamalarla, ittifak ve ihtilaflara ilişkin genel bilgiler verilirken sadece Maliki mezhebinin değil mümkün olduğunca diğer fikhî mezheplerinin kaynaklarından da istifade edilmiştir. İlgili bahislerle alakalı gerekli bilgilerden sonra *el-İşrâf* ın içeriğine ilişkin atıf ve bilgiler kaynaklarda geçtiği şekliyle Arapça metinleri ve Türkçe tercümelemleri ile birlikte belirtilecektir. Eserin muhtevasına ilişkin tespit ve öngörülerimizi aşağıdaki başlıklar altında gösterebiliriz:

1. Mirasçılık Engelleri: Öldürme ve Din Farkı

a. İbn Abdülber'in *el-İşrâf* ına klasik ferâiz kitaplarındaki genel sıralamaya uyarak, öncelikle mirasçılık engellerindeki ittifak ve ihtilaf edilen noktalarla farklı rivâyetleri değerlendirerek başladığı söylenebilir. Ferâiz ilminde, "Kâtîlin, mûrisini kasten öldürmesi" ile "mirasçı ile mûris arasındaki din farklılığı" cumhura göre mirasçılığa engel durumlardandır.²⁵ İbn Abdülber'in *el-İşrâf* ında, "öldürme" ile "din farklılığı" şeklindeki bu mirasçılık engellerini ilgili rivâyetlerle değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Kâtîlin, mûrisine mirasçı olamayacağına delil olarak getirilen, "ليس للقاتل من الميراث شيء", *Kâtîle terekeden miras yoktur*" rivâyetinin senediyle ilgili ez-Zerkeşî'nin (v. 794/1392),²⁶ İbn Abdülber'in *el-İşrâf* ından şöyle nakilde bulunduğu zikredilmektedir:

ورواه النسائي من حديث عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده بلفظ «ليس للقاتل من الميراث شيء». قال الزركشي: قال ابن عبد البر في «كتاب الفرائض»: وإسناده صحيح بالاتفاق وله شواهد كثيرة انتهى.

25 Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim İbnü'l-Münzir, *el-İcmâ*, nşr. Abdullah Ömer Barudî, Beyrut: Dârü'l-Cinan, 1407/1986, s. 72; Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *el-Muğnî*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî, v.dğr., 2. bs., Kahire: Hecl li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1412/1992, IX, s. 150.

26 ez-Zerkeşî'nin elimizdeki eserlerinde bu ifadeye rastlayamadık.

en-Nesâî (v. 303/915), Amr b. Şuayb'ın babasından onun da dedesi yoluyla naklettiği '*Kâtîle mirastan bir şey yoktur*'²⁷ lafzındaki hadisi nakletti. İbn Abdülber, *Kitâbü'l-ferâiz*'inde, 'bu rivâyetin isnadı sahihtir. Ve onunla ilgili çok sayıda da şahit vardır' dedi."²⁸

b. İbn Abdülber'in *el-İşrâf*'ta din farklılığının miras engeli olduğuna ilişkin rivâyetlere yer vererek bunları değerlendirdiği anlaşılmaktadır. İbn Abdülhâdî (v. 744/1343), din farklılığının mirasçılık engeli olduğuna delil alınan Amr b. Şuayb'ın babasından onun da dedesi yoluyla Peygamber'den (s.a.) naklettiği, "*İki millet ehli birbirine mirasçı olamaz*" rivâyetinin senediyle ilgili İbn Abdülber'in *el-İşrâf*'ta şöyle dediğini nakletmektedir:

قال أبو عمر بن عبد البر في الفرائض له: هذا إسناد لا مطعن فيه عند أحد من أهل العلم بالحديث. لكن تناقض أبو عمر لتضعيفه إياه في كتاب التمهيد , İbn Abdülber (rivâyetin) senediyle ilgili *el-Ferâiz*'inde,²⁹ 'bu sened hadis ilmi ehli hiç kimse tarafından zayıf bulunmamıştır' dedi. Fakat İbn Abdülber *et-Temhîd*'de, onu zayıf bularak çelişkiye düşmüştür."³⁰

Cumhura göre Müslüman ile gayrimüslim arasında mirasçılık cereyan etmez. Fakat İbn Abdülber, *el-İstizkâr*'ında Muâz b. Cebel (v. 18/639), Muâviye b. Ebî Süfyan (v. 60/680), Mesrûk (v. 63/683), İbnü'l-Hanefiyye (v. 81/700), Yahyâ b. Ya'mer (v. 89/708), Saîd b. el-Müseyyeb (v. 94/713) ve Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin'in (v. 114/733) müslümanları gayrimüslimlere mirasçı

27 Nesâî'nin eserinde yer verdiği, Amr b. Şuayb < Babası < Dedesi < Peygamber (s.a.) yoluyla naklettiği rivâyet için bkz. Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. Abdülgaffar Süleyman Bündari v.dğr., Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411/1991, IV, s. 79.

28 el-Münâvî, *Fezû'l-kadîr*, V, 484. el-Münâvî, eserinin bir başka yerinde de aynı rivâyetle ilgili, وهو من رواية عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده قال ابن عبد البر في «الاشراف على ما في الفرائض من الاختلاف»: «إسناده صحيح بالاتفاق وله شواهد كثيرة». O, Amr b. Şuayb'ın babasından onun da dedesinden rivâyetidir. İbn Abdülber, *el-İşrâf alâ mâ fi'l-ferâizi mine'l-ihtilâf* adlı eserinde, 'Bu rivâyetin senedi ittifakla sahihtir. Onunla ilgili çok sayıda şahit vardır' dedi." şeklinde bu ifâdeyi ez-Zerkeşî'nin iktibas ettiğini zikretmeksizinde kaydetmektedir. Bkz. el-Münâvî, *Fezû'l-kadîr*, V, 481. İbnü'l-Mülakkın (v. 804/1401), bu rivâyetle ilgili, "İbn Abdülber *Kitâbü'l-ferâiz*'inde bu rivâyete sahih hükmü verdi..." demektedir. Bkz. Ebû Hafs Sirâceddin Ömer b. Ali İbnü'l-Mulakkın, *Tuhfetü'l-muhtac ilâ edilleti'l-minhâc*, nşr. Abdullah b. Saaf el-Lihyani, 1. bs., Mekke: Dârü Hira, 1986/1406, II, s. 326.

29 el-Münâvî'nin aynı eserin bir başka yerinde İbn Abdülber'in *el-İşrâf* isimli eserinde söylediğini belirtmesi buradaki *Kitâbü'l-ferâiz*'den kastedilenin *el-İstizkâr* veya başka bir kitabının ferâiz bölümü olmadığını göstermektedir. Bkz. el-Münâvî, *Fezû'l-kadîr*, V, 481.

30 İbn Abdülhâdî, *Tenkîhü't-Tahkîk*, IV, 261. İbnü'l-Mülakkın de, eserinde, "قال أبو عمر بن عبد البر في «كتاب الفرائض» له: هذا الإسناد لا مطعن فيه عند أحد من أهل العلم بالحديث. لكن خالف أبو عمر نفسه في هذه. فضعه في «تقييده»", İbn Abdülber *Kitâbü'l-ferâiz*'inde onunla ilgili, 'bu isnad hadiste ilim ehli olan kimse tarafından tan edilmemiştir' dedi. Fakat kendisi *et-Temhîd*'de onu zayıf olarak gösterdi." demektedir. Bkz. İbnü'l-Mülakkın, *el-Bedrü'l-münîr fi tahrîci'l-ehâdîsi's-Şerhi'l-kebîr*, nşr. Mustafa Ebü'l-Gayt Abdülhay v.dğr., Riyad: Dârü'l-Hicre, 1425/2004, VII, 221. İbn Abdülber'in rivâyetin senedine ilişkin ifadesi için bkz. İbn Abdülber, *et-Temhîd*, IX, 172.

yaptıklarını kaydetmektedir.³¹ İbn Abdülber, Müslümanların gayrimüslimlere mirasçı olacaklarına ilişkin delil olarak getirilen rivâyetlerin zayıflığını *el-İşrâf*’ında zikrettiğini de şöyle belirtmektedir:

وقال بعضهم نرثهم ولا يرثونا كما ننكح نساءهم ولا ينكحون نساءنا ورووا فيه ليس بالقوي مسندا قد ذكرته في «الإشراف»...
 , Bazıları, ‘biz onların kadınlarıyla evlendiğimiz gibi onlara mirasçı oluruz, onlar bizim kadınlarımızla evlenemediği gibi bize de mirasçı olamazlar’ demektedir. Bu konuda zayıf rivâyet nakletmektedirler ki bunu *el-İşrâf*’ta zikrettim.”³²

Buradan hareketle İbn Abdülber’in, miras engellerine ilişkin ihtilafları farklı rivâyetler ve bunların sıhhatleri bağlamında değerlendirdiğini söyleyebiliriz. İbn Abdülber’in “öldürme” ile “din farklılığı” gibi miras engellerini ele almasından onun *el-İşrâf*’ında “kölelik” ve “ülke farklılığı” gibi cumhura göre miras engeli kabul edilen bahislere de yer verdiği öngörülebilir.

2. Mirasla İlgili Rivâyetlerin Farklı Tariklerine Yer Vermesi

Ferâiz ilminde iki kız çocuğun (veya öz iki kız kardeşin) üçte iki hissesini almasından sonra kalanı oğlun kızlarına (veya baba bir kız kardeşlere) vermeyerek oğlun oğullarına (veya baba bir erkek kardeşlere) vermek, ‘idrâriyye meselesi’ olarak isimlendirilmektedir.³³ Sahabeden İbn Mesud’a nisbet edilen³⁴ bu uygulama Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerince kabul edilmemektedir. İbn Abdülber, *el-İstizkâr*’ında İbn Mesud’un yanı sıra Alkâme’den (v. 62/682) de *idrâriyye* yaptığına ilişkin rivâyet bulunduğu, Ebû Sevr (v. 240/854) ile Dâvud b. Ali’nin (v. 270/883) de bu görüşte olduğu bilgisini vermektedir.³⁵ Bu görüş sahiplerinin İbn Abbâs yoluyla Peygamber’den

31 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 490, 491. Müslümanları gayri müslimlere mirasçı yapanlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Münzîr, *el-İşrâf alâ mezâhibi'l-ulemâ*, nşr. Ebû Muhammed Sagir Ahmed el-Ensârî, Re’sulhayme: Mektebetu Mekketü’s-Sekafiyye, 1425/2004, IV, 355; Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi Muhammed el-Hâkim, *el-Müstedrek ale’s-sahîhayn*, Haydarâbâd: Dârü'l-Küttübî'l-İlmiyye, 1331/1915, IV, s. 345; Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Havî'l-kebîr hüve şerhu Muhtasari'l-Müzenî*, nşr. Ali Muhammed Muavvez v.dğr., Beyrut: Dârü'l-Küttübî'l-İlmiyye, 1414/1994, VIII, s. 84; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, Kahire: Matbaatü’s-Saade, ts., XXX, s. 30; Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-Muhallâ*, nşr. Muhammed Münir Dımaşkı, Kahire: İdâretü't-Tibâati'l-Müniriyye, 1351/1932, IX, s. 304, 305.

32 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 490.

33 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, Dârülhilâfetilâliyye: Matbaatü'l-Evkâfi'l-İslâmiyye, 1333/1917, II, s. 85; el-Mâverdî, *el-Havî'l-kebîr*, VIII, 106; es-Serahsî, *el-Mebsût*, XXIX, 14; Ebû Hâkim Abdullah b. İbrâhim el-Habrî, *Kitâbü't-telhîs fi’l-ilmî'l-ferâiz*, nşr. Nâsir b. Fenhîr Ferîdî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995, s. 172; Ebü'l-Hattâb Necmeddîn Mahfûz b. Ahmed el-Kalvezânî, *et-Tehzîb fi'l-ferâiz ve'l-vesâyâ*, nşr. Muhammed Ahmed Havlî, 1. bs., Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1415/1995, s. 156; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 16.

34 İbnü'l-Münzîr, *el-İşrâf*, IV, 318; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 15; İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 395, 401.

35 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 398.

(s.a.) nakledilen, “ اقسما المال بين أهل الفرائض على كتاب الله فما أبقت الفرائض، فأولى رجل ذكر ”, *Terekeyi hisse sahipleri arasında paylaştırınız, geride kalan ise en yakın erkeğindir.*” rivâyetini delil aldıklarını ifade etmektedir.³⁶ İbn Abdülber *el-İşrâf* ta, bu rivâyetin muttasıl ve mürsel tariklerini zikrettiğini şöyle belirtmektedir:

وقد ذكرنا طرق هذه الأحاديث ومن أرسله في كتاب الأشراف على ما في أصول فرائض الموارث من الأجماع والاختلاف...
Biz, bu hadisin tariklerini ve mürsel rivâyet edenleri, *Kitâbü'l-İşrâf alâ mâ fi usûli ferâizi'l-mevâris mine'l-ictimâ ve'l-ihtilâf* da zikrettik.³⁷

Ferâiz ilminde bu rivâyetin önemi başta İbn Abdülber'in de belirttiği gibi idrâriyye meselesi yanında birçok meselede delil alınmış olmasıdır.³⁸ İmâmiyye tarafından sahih kabul edilmeyen³⁹ bu rivâyet İbn Cüreyc (v. 150/767),⁴⁰ Mâmer b. Râşid (v. 153/770),⁴¹ Süfyân es-Sevrî (v. 161/778),⁴² Süfyân b. Uyeyne (v. 198/814)⁴³ tarafından Abdullah b. Tâvus (v. 132/750) < Tâvus b. Keysân (v. 106/724) < Peygamber (s.a.) tarihiyle mürsel olarak nakledilmektedir. Rivâyetin mürsel tariklerini *el-İşrâf* ta zikrettiğini belirten İbn Abdülber'in bu tarikleri de zikretmiş olduğu düşünülebilir. İbn Abdülber, iktibasta görüldüğü gibi rivâyetin mürsel dışındaki tariklerini de zikrettiğini söylemektedir. Tespitlerimize göre rivâyet, Abdullah b. Tâvus < Tâvus b. Keysân < İbn Abbâs (v. 68/687) şeklinde Abdürrezzâk (v. 211/827),⁴⁴ İbn Ebî Şeybe (v. 235/849),⁴⁵

36 İbn Abdülber, *el-İskizkâr*, XV, 398.

37 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 398.

38 el-Münif, bu rivâyetin, mirasla ilgili olarak ihtilaf edilen yirmiden fazla meselede delil alındığını söyleyerek bu meseleleri eserinde zikretmektedir. Bkz. Abdülmuhsin b. Muhammed el-Münif, *Şerhu hadîsi İbn Abbâs fi'l-ferâiz*, 1. bs., Medine: Câmîatü'l-İslâmiyye, 1425/2004, s. 29-53.

39 Ebû Cafer Şeyhü't-tâife Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 4. bs., nşr. es-Seyyid Hasan Horsan, Beyrut: Dâru Saab, 1360/1981, IX, 260 vd.; Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1. bs., Beyrut: Dâru Sadır, 1388/1968, V, s. 268; Muhammed b. Ahmed Ebû Zehre, *el-Mirâs inde'l-Ca'feriyye*, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts., s. 94, 95.

40 el-Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 338; Ebü'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb, *Câmi'ul-ulûm ve'l-hikem fi şerhi hamsîne hadîsen min cevâmi'il-kilem*, 1. bs., Beyrut: Dâru'l-Marife, 1408/1988, s. 399.

41 Ebû Câfer Ahmed b. Muhammed b. Selâmet et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, nşr. Muhammed Seyyid Cadülhak v.dğr., Kahire: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammed, 1388/1968, III, s. 390; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 338.

42 Ebû Abdullah Süfyân b. Sâid es-Sevrî, *Kitâbü'l-ferâiz*, ed. Hans-Peter Raddatz, “Fruhislamisches Erbrecht nach dem Kitâb al-faraid des Sufyân at-Taurî”, *Die Welt des Islams*, XIII, 1/2 (1971), s. 35.

43 el-Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 338; İbn Receb, *Câmi'ul-ulûm*, s. 399.

44 Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'anî, *el-Musannef*, nşr. Habîburrahman A'zamî, 2. bs., Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1403/1983, X, 249.

45 Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, nşr. Muhammed Avvâme, Cidde: Dâru'l-Kible, 1427/2006, XVI, 242.

Ahmed b. Hanbel (v. 241/855),⁴⁶ Buhârî (v. 256/869),⁴⁷ Müslim (v. 261/875),⁴⁸ İbn Mâce (v. 273/887),⁴⁹ Ebû Dâvud (v. 275/885),⁵⁰ Tirmizî (v. 279/892)⁵¹ ve en-Nesâî (303/915)⁵² tarafından muttasıl rivâyet edilmiştir. İbn Abdülber'in *el-İşrâf* ta bu saydığımız tariklerin yanında tespit edemediğimiz çeşitli mürsel ve muttasıl tariklerini de nakletmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

3. Çocukların Mirasçılıkları: Ehl-i Sünnet ile Şîa Arasındaki İhtilaflar

Hanefî, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî ve Zâhirî mezheplerinin oluşturduğu cumhura göre mirasta tek kız çocukla mûrisin oğlunun kızı bulunduğu anda, kız çocuk yarım, oğlun kızı altıda bir hisse alır.⁵³ İbn Abdülber, "Peygamber'in (s.a.) kız çocuğa yarım, oğlun kızına altıda bir ve kalanı kız kardeşe verdiği"⁵⁴ rivâyeti sebebiyle kız çocuğa yarım hisse verdikten sonra oğlun kızına altıda bir verdiklerini kaydetmektedir. İmâmiyye mezhebinin "kız çocuk varken, oğlun kızının mirasçı olamayacağı"⁵⁵ görüşüne *el-İstizkâr*'da değinmeyerek onlarla diğer mezheplerin görüşlerini *el-İşrâf* ta naklettiğini şöyle belirtmektedir:

46 Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnâvut v.dğr., 2. bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999, VI, s. 57, 247.

47 Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil Buhârî, *es-Sahîh*, nşr. Mustafa Dîb el-Boğâ, 3. bs., Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1407/1987, "Ferâiz", 5, 7, 9, 15.

48 Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî Müslim en-Nişâbü'rî, *es-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts., "Ferâiz", 2.

49 Muhammed b. Yezid İbn Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts., "Ferâiz", 10.

50 Ebû Dâvud Süleyman b. Eş'as, *es-Sünen*, Humus: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1393/1973, "Ferâiz", 7.

51 Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *el-Câmiü's-sahîh*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir v.dğr., Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts., "Ferâiz", 8.

52 en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 72-74.

53 el-Mâverdi, *el-Havâi'l-kebîr*, VIII, 101; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 271; es-Serahsî, *el-Mesbût*, XXIX, 142; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 14-15.

54 İbn Abdülber'in Hüzeyl b. Şurahbîl'den naklettiği rivâyet şöyledir:

"Bir adam Ebû Mûsa el-Eşârî ve Selman b. Rebîa'ya gelerek o ikisine, kız çocuk, oğlun kızı ve kız kardeşin bulunduğu meseleyi sordu. O ikisi, 'kız çocuk yarım hisse, kız kardeş kalan yarım hisseyi alır' dediler. İbn Mes'ud'a git onun da bizim gibi hüküm vereceğini umuyoruz' dediler. Adam İbn Mes'ud'a gelerek bunu haber vererek meseleyi sordu. İbn Mes'ud, 'Öyle hüküm verişem yanlış olurum. Fakat bu konuda Resûlullah'ın hükmettiği gibi hüküm vereceğim. Resûlullah, kız çocuğa yarım, oğlun kızına üçte ikiye tamamlanması için altıda bir, kalanı da kız kardeş alır' dedi." Bkz. İbn Abdülber, *el-İskizkâr*, XV, 400. Rivâyetin tespit edebildiğimiz tariklerinin tamamı Abdullah b. Mesud > Hüzeyl b. Şurahbîl > Ebû Kays senediyle nakledilmiştir. Ebû Kays'tan sonra farklılaşan farklı tarikleri için bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 257; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XV, 28; XVI, 223; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VI, 218, 425; VII, 157; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman ed-Dârimî, *es-Sünen*, nşr. Fevvâz Ahmed Zemirî v.dğr., Beyrut. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407/1986, "Ferâiz", 7; Buhârî, "Ferâiz", 7; İbn Mâce, "Ferâiz", 2; Ebû Dâvud, "Ferâiz", 4; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 334.

55 İmâmiyye mezhebinin görüşünün ayrıntısı için bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kub el-Küleynî, *el-Fürû mine'l-Kâfi*, nşr. Ali Ekber el-Gaffârî, 3. bs., Beyrut: Dâru't-Taaruf, 1401/1981, VII, s. 86, 87 vd.; et-Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, IX, 22 vd.

وللشيعة في هذا المذهب مسألة على أصولهم في أن لا تترث ابنة الابن شيئاً مع الابنة كما لا يرث ... ابن الابن مع الابن شيئاً ورأينا أن ننزه كتابنا هذا عن ذكر مذاهبهم في الفرائض وقد ذكرنا مذاهبهم ومذاهب سائر فرق الأمة في أصول الفرائض في «كتاب الإشراف على ما في أصول فرائض الموارث من الإجماع والاختلاف» Şîa'nın bu meseledeki usûlü, oğul ile bulunduğunda oğulun oğlunun mirasçı olamaması gibi kız çocukla bulunduğunda oğulun kızının da mirasçı olamaması şeklindedir. Bu ferâiz bahsinde, onların mezheplerinin görüşlerini zikretmekten uzak durduk. Mezheplerinin görüşleriyle çeşitli fırkaların ferâizle ilgili görüşlerini, *Kitâbü'l-İşrâf alâ mâ fi usûli ferâizi'l-mevâris mine'l-icmâ ve'l-ihtilâf* kitabında zikrettik.⁵⁶

İbn Abdülber'in konuyla ilgili farklı görüşlere yer vererek özellikle İmâmiyye mezhebinin görüşünü eserinde aldığını belirtmesi sadece sahabe, tabiîn ve sünnî fıkıh mezhepleri arasındaki ihtilafları değil İmâmiyye gibi şii mezheplerle olan ihtilafları da ele aldığını göstermektedir. *el-İşrâf*'ın bu muhtevaya sahip bir eser olması da ferâiz ilmi açısından önemini daha da artırmaktadır.

4. Kız Çocukla, Babanın Hissenin Altıda Birle Sınırlı Olup Olamayacağı

Kız çocukla bulunduğunda baba ve kız çocuğun hissesini almasından sonra babanın kalanı da alıp alamayacağı ihtilafıdır. Bu ihtilafa göre anne ve babanın, çocuklarla birlikte bulduklarındaki mirasçılıklarıyla ilgili, «ولأبويه لكل واحد , Eğer çocuk varsa, anne babadan her birinin terekeden *alacağı hisse altıda birdir*»⁵⁷ âyetinden çıkartılan hüküm de farklı olmaktadır. Âyetin zahirinden, kız veya erkek çocuk bulunduğunda anne veya babanın altıda birer alacağı, ebeveynin hisselerinin bundan fazla olmayacağı anlaşılmaktadır. Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî ve Zâhirî mezheplerinin oluşturduğu cumhura göre ise mûrisin kız çocuğu ile babası bulunduğunda kız çocuk yarım, baba altıda bir, kalanı da baba *asabe* olarak alır.⁵⁸ Dolayısıyla babanın hissesi, âyetin zâhirine aykırı olarak altıda birden fazla olur. İbn Abdülber, *el-İstizkâr*'ında cumhura göre mezkûr âyetteki “veled” lafzından maksadın erkek çocuk olup buna muhalefet edenlere karşı da âyetin delil olarak yeterli olduğunu ve meseleyi *el-İşrâf* ta ele aldığını belirtmektedir:

والولد عندهم في قوله تعالى: «ولأبويه لكل واحد منهما السدس مما ترك إن كان له ولد». وهو الابن دون الابنة. وخالفهم في ذلك من هو محجوج بهم ممن ذكرناه في «كتاب الإشراف على ما في أصول

56 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 400.

57 en-Nisâ 4/11.

58 İbnü'l-Münzir, *el-İşrâf*, IV, 320; Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1424/2003, VI, s. 462; el-Mâverdî, *el-Havî'l-kebîr*, VIII, 108; İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 404; *el-Kâfi*, II, 345–346; es-Serahsî, *el-Mebsût*, XXIX, 144 vd.; İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX, 20.

والحمد لله , الفرائض من الإجماع والاختلاف» و الحمد لله *dan her biri altıda bir alır*⁵⁹ âyetindeki *veled* lafzından maksat, kız çocuk olmayıp erkek çocuktur. Bu konuda muhalefet edenlere âyet hüccet olarak yeterlidir. Bunu, *Kitâbü'l-işrâf alâ mâ fi usûli'l-ferâiz mine'l-icmâ ve'l-ihtilâf* kitabında zikrettik.⁶⁰

İbn Abdülber kız çocuğun babayla bulunduğu babanın kalanı asabellikte almasına muhalefet edenleri kitabında zikrettiğini belirttikten sonra *el-İstizkâr*'da konuyla ilgili sahâbeden iki görüş nakletmektedir. İlki, İbn Mes'ud ve Zeyd b. Sâbit'e âit olduğunu söylediği "kız çocuğun yarım, anne ve babanın altıda birer ve babanın kalanı asabellikte aldığı"; ikincisi Ali b. Ebî Tâlib (v. 40/661) ile yine Zeyd b. Sâbit'e isnâd edilen, "kız çocuğun yarım, annenin altıda bir ve babanın kalanı aldığı" şeklindeki görüştür. İbn Abdülber, bu iki görüşün de zâhirde farklı olmakla birlikte gerçekte aynı olduğunu söylemektedir.⁶¹ Konuyla ilgili tespit edebildiğimiz bir üçüncü görüş ise Ali b. Ebî Tâlib⁶² ile Ömer b. Hattâb'a⁶³ isnad edilen ve dede ile kız çocuk bulunduğu dedenin hissesinin altıda birden fazla olamayacağı şeklindedir. Buna kıyasla baba ile kız çocuk bulunduğu da babanın hissesi altıda birden fazla olamamaktadır. İbn Abdülber'in, *el-İşrâf*'ta bu görüşlerin tamamına yer vererek değerlendirmiş olması kuvvetle öngörülmektedir.

5. İki Kardeşin, Annenin Hisselerini Altıda Bire Hacedip Hacedemeyeceği

Ferâiz ilminde, iki kardeşin annenin hissesini üçte birden altıda bire hacedip edemeyeceğinde ihtilaf edilmiştir. Kardeşlerin, annenin hissesini üçte birden altıda bire hacedemeyeceği Kur'an'daki, "فإن كان له إخوة فلأمه السدس , *Eğer mûrisin kardeşleri varsa annenin hissesi altıda birdir.*"⁶⁴ âyetinde belirtilmektedir. Cumhura göre âyetteki, "إخوة , *kardeşler*" lafzını ifade etmesi açısından kız veya erkek olsun en az iki kardeş yeterlidir. Fakat sahâbeden Abdullah b. Abbâs'ın Arapça'da, "إخوة , *kardeşler*" lafzının en az üç anlamında olduğunu söylediği,

59 en-Nisâ 4/11.

60 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 407.

61 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 407.

62 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XVI, 267; ed-Dârimî, "Ferâiz", 13; el-Habrî, *Kitâbü't-telhîs*, s. 188; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhâkî, *Şuabü'l-imân*, nşr. Ebû Hacer Muhammed Zaglul, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990, XI, s. 292. es-Serahsî de, Ali b. Ebî Tâlib'in, dedeyi kız çocukla bulunduğu asabe yapmayarak farz hisse sahibi mirasçı yaptığını nakletmektedir. Bkz. es-Serahsî, *el-Mebsût*, XXIX, 189.

63 ed-Dârimî, "Ferâiz", 12; Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Kahire: Matbaa Mustafa el-Babi el-Halebî, 1392/1972, XIX, s. 218.

64 en-Nisâ 4/12.

bunu Osmân b. Affân (v. 35/656) ile tartıştığı,⁶⁵ Muâz b. Cebel'in (v. 18/639) de bu görüşte olduğu kaynaklarda kaydedilmektedir.⁶⁶ İbn Abdülber, bu ihtilâfla tarafların delillerini *el-İşrâf*'ta ele aldığını şöyle belirtmektedir:

وقد أجمعوا أيضا على أن حجبا الام عن الثلث الى السدس بثلاث أخوات ولسن فى لسان العرب بإخوة وإنما هو أخوات فحجبيها باثنين من الاخوة أولى. وقد ذكرنا وجوها من حجج الطائفتين المختلفتين فى هذه المسألة فى كتاب الاشراف على ما فى اصول فرائض المواريث من الاجماع والاختلاف , Üç kız kardeşle, annenin hissesini üçte birden altıda bire hacbetmede de icmâ ettiler. “أخوات , kız kardeşler” lafzı da Arap dilinde, “إخوة , erkek kardeşler” anlamında değildir. Onlar kız kardeşlerdir. İki erkek kardeşin annenin hissesini üçte birden altıda bire hacbetmesi daha evlâdır. Her iki grubun da bu meseleye ilişkin görüşlerinin delillerini, *el-İşrâf alâ mâ fi usûli ferâizi'l-mevârîs mine'l-icmâ ve'l-ihtilâf* kitabında zikrettik.”⁶⁷

İbn Abdülber, *el-İstizkâr*'da, ayrıca bazı müteahhirûn âlimlerinin, ‘iki veya daha fazla kız kardeşin kendileriyle erkek kardeş olmaksızın, ‘إخوة , **kardeşler**’ lafzının kapsamına girmediğinden annenin üçte bir hissesini altıda bire hacbedemeyeceğini’ söylediklerini belirttikten sonra bu görüşü şâz olarak nitelendirerek tenkit etmektedir.⁶⁸ İbn Abdülber'in, *el-İşrâf*'ta ikiden fazla da olsalar sadece kız kardeşlerle annenin hissesini hacbetmeyen Ali b. Ebî Tâlib (v. 40/661)⁶⁹ ve Hasan el-Basrî (v. 110/728)⁷⁰ gibi görüş sahiplerinin görüş ve delillerini de değerlendirmiş olması muhtemeldir.

6. Kardeşlerin, Mûrisin Anne ve Babasıyla Mirasçılıkları

Mirasta, cumhura göre mûrisin anne babasıyla birlikte kardeşleri bulunduğu kardeşler, annenin hissesini üçte birden altıda bire hacbederler. Baba da kalan altıda beşi alır. Kardeşler de babayla hacbolduklarından mirasçı olmazlar.⁷¹ İbn Abdülber'in İbn Abbâs'a nisbetini sahih görmediği görüşe göre

65 Bkz. et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, VI, 464; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 335; el-Mâverdî, *el-Havî'l-kebir*, VIII, 99; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 267; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 19.

66 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 19; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Receb İbnü'l-Mecdî, *et-Ta'lik alâ Nazmi'l-leâlî fi ilmi'l-ferâiz*, nşr. Ahmed b. Muhammed er-Rifâî, Medine: Câmîatü'l-İslâmiyye, 1429/2008, I, s. 398.

67 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 409.

68 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 409.

69 Ali b. Ebî Tâlib'in de annenin hissesini kendisiyle birlikte bulunan iki erkek kardeş veya bir erkek bir kız kardeş veya iki kız kardeş veya kendileriyle erkek kardeş olmadığında ikiden fazla kız kardeşle hacbetmediği zikredilmektedir. Bkz. Ebü'l-Hüseyn Zeyd b. Ali, *Müsnedü'l-İmâm Zeyd*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts., s. 327.

70 Hasan el-Basrî'nin kız kardeşler ne kadar olurlarsa olsunlar, eğer yanlarında erkek kardeş yoksa annenin hissesini üçte birden altıda bire hacbetmediği kaydedilmektedir. Bkz. el-Mâverdî, *el-Havî'l-kebir*, VIII, 98; Ebü'l-Bekâ Kemâleddin Muhammed b. Musa ed-Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc fi şerhi'l-Minhâc*, Beyrut: Dârü'l-Minhâc, 1425/2004, VI, s. 134.

71 el-Mâverdî, *el-Havî'l-kebir*, VIII, 109; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 18–20.

ise, kardeşler annenin hissesini üçte birden altıda bire hacbederler, ancak hacbettikleri altıda birlik hisseyi alırlar, baba da burada üçte ikilik hisse almış olur.⁷² Kanaatimizde de bu görüş İbn Abbâs'tan nakledilen uygulamalarla geliştiğinden İbn Abdülber'in bu görüşün ona isnadını sahih görmemesi isâbetlidir. Bu meselede üçüncü bir uygulama daha bulunduğunu belirten İbn Abdülber, bunu *el-İşrâf* ta zikrettiğini şöyle belirtmektedir:

وقال جماعة العلماء من الصحابة والتابعين ومن بعدهم للأم مع الإخوة السدس والخمسة الأسداس للأب “
Sahâbeden ve , لا يرث الاخوة شيئاً مع الاب وفي المسألة قول الثالث قد ذكرناه في الاشراف
tâbiinden âlimlerle ondan sonra gelenler, annenin kardeşlerle altıda biri, babanın
altıda beşi alacağını, kardeşlerin de babayla mirasçı olamayacaklarını
söylemişlerdir. Bu meselede üçüncü bir görüş de bulunmaktadır ki bunu *el-İşrâf* ta zikrettik.”⁷³

İbn Abdülber'in *el-İşrâf* ta zikrettiğini belirttiği, İbn Abbâs'a nisbet edilen başka bir görüş olmalıdır. Tespitlerimize göre İbn Abbâs, baba veya dede ile bulduklarında baba bir kardeşleri hacbetmekte,⁷⁴ anne veya nineyle ise anne tarafından kardeşleri hacbetmektedir.⁷⁵ Bu durumda İbn Abbas'a göre göre mûrisin anne ve babası varken kardeşleri mirasçı olamamaktadır. Dolayısıyla İbn Abdülber'in *el-İşrâf* ta zikrettiğini belirttiği üçüncü görüşün İbn Abbas'a ait bu uygulama olması muhtemel gözükmektedir.

7. Karı veya Kocayla Anne-Babanın Mirasçılığı: Ömeriyyeteyn Meselesi

Mûrisin koca, anne ve babasını bıraktığı mesele, ferâiz ilminde “Ömeriyyeteyn” olarak isimlendirilmektedir.⁷⁶ Cumhura göre bu halde koca, terekeden yarım hisse alır. Anne ise ‘karı veya kocanın, hissesini almasından sonra kalanın’ üçte birini, baba da kalanı alır.⁷⁷ İbn Abbâs ile onun görüşünde olanlara

72 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 410. İbn Abbâs'a nisbet edilen görüş için ayrıca bkz. İbnü'l-Münzir, *el-İşrâf*, IV, 321; et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, VI, 477; el-Mâverdi, *el-Havî'l-kebir*, VIII, 109.

73 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 410.

74 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 434. Ayrıca bkz. el-Mâverdi, *el-Havî'l-kebir*, VIII, 122; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 288; es-Serahsî, *el-Mebsût*, XXIX, 180; İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX, 66, 68.

75 İbn Abbâs'ın anne bir kardeşleri baba ve dedeyle mirasçı yaptığı nakledilmektedir. Bkz. el-Mâverdi, *el-Havî'l-kebir*, VIII, 93; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 268; İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX, 7. İbn Abbâs'ın, anne bulunmadığında annenin annesi olan nineyi anne gibi mirasçı yaptığı nakledilmektedir. Bkz. el-Mâverdi, *el-Havî'l-kebir*, III, 110; İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 453; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 272; es-Serahsî, *el-Mebsût*, XXIX, 167; İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX, 54. Sonuç olarak, en-Nevevî'nin (v. 676/1277) de belirttiği gibi İbn Abbâs'ın annenin hissesini nineye vermesi, anne bir kardeşleri anneyle mirasçı yapmadığını göstermektedir. en-Nevevî'nin ifadesi için bkz. Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû şerhi'l-mühezzeb*, nşr. Muhammed Necib Mutî, Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts., XVI, s. 75.

76 İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX, 23; Sibtü'l-Mardîni, *Şerhü'r-Rahbiyye*, s. 62.

77 el-Mâverdi, *el-Havî'l-kebir*, VIII, 99; es-Serahsî, *el-Mebsût*, XXIX, 146; İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX, 23.

göre çocuk ve kardeşler bulunmadığında annenin hissesi terekenin tamamının üçte biridir. Baba ise kalanı alacağından burada sadece altıda bir almış olur.⁷⁸ İbn Abdülber, bu meselede İbn Abbâs ve onun görüşündekilerin delillerini *el-İşrâf* ta zikrettiğini şöyle belirtmektedir:

“ومن الحجة لهم عن ابن عباس ان الأبوين اذا اشتركا في الورثة ليس معهما غيرهما كان للام الثلث وللأب الثلثان فكذا إذا اشتركا في النصف الذي يفضل عن الزوج كانا فيه كذلك على ثلث وثلثين وهذا صحيح النظر والقياس وقد ذكرنا حجة القائلين بقول ابن عباس في كتاب الأشرف , Deliller, İbn Abbas’ı değil de cumhuru desteklemektedir. Anne baba mirasçı olur başka kimse bulunmazsa anne üçte bir, baba ise üçte iki alır. Eğer terekenin yarısını alan mûrisin kocası da bulunursa aynı şekilde üçte bir ve üçte iki şeklinde taksim edilir. Bu nazar (tahkik) ve kıyas açısından en sahih olanıdır. İbn Abbâs’ın görüşünde olanların delillerini *el-İşrâf* ‘ta zikrettik.”⁷⁹

Karı veya kocanın, anne-babayla bulunduğu, annenin terekenin tamamının üçte birini alacağı sahabeden Ali b. Ebî Tâlib (v. 40/661)⁸⁰ ve Muâz b. Cebel’den (v. 18/639)⁸¹ nakledilmektedir. Ayrıca Şureyh (v. 78/697),⁸² Dâvûd ez-Zâhirî (v. 270/883)⁸³ ve *Kitâbü’l-icâz*’ın sâhibi İbnü’l-Lebbân’ın (v. 402/1011)⁸⁴ da bu görüşte olduğu kaydedilmektedir. Konuyla ilgili bir başka görüş ise, İbn Sîrîn (v. 110/728)⁸⁵ ve Ebû Bekir el-Esam’a (v. 200/816)⁸⁶ nispet edilmektedir. Buna göre, koca ile bulunduğu anne kalanın üçte birini baba üçte ikisini alırken mûrisin karısı ile bulunduğu anne terekenin tamamının üçte birini, baba da kalanı alacaktır. Bu konudaki ihtilafları *el-İşrâf* ta ele aldığını, cumhurun görüşünü İbn Abbas’ınkine tercih ettiğini belirten İbn Abdülber’in ferâiz kitaplarında bahsi geçen konuyla ilgili bu üçüncü görüşe de eserinde yer vererek çeşitli açılardan değerlendirmiş olması öngörülebilir.

78 İbnü’l-Münzir, *el-İşrâf*, IV, 322; el-Mâverdî, *el-Havî’l-kebîr*, VIII, 99; es-Serahsî, *el-Mebsût*, XXIX, 146; İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 411; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 260; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 30.

79 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 412.

80 el-Mâverdî, *el-Havî’l-kebîr*, VIII, 99; İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 411; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 260; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 23.

81 es-Serahsî, *el-Mebsût*, XXIX, 147; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 260; İbnü’l-Mecdî, *et-Ta’lik*, I, 397.

82 İbnü’l-Münzir, *el-İşrâf*, IV, 322; İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 411; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 23.

83 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 412; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 260;

84 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 411; ed-Demîrî, *en-Necmü’l-vehhâc*, VI, 148.

85 İbnü’l-Münzir, *el-İşrâf*, IV, 323; el-Mâverdî, *el-Havî’l-kebîr*, VIII, 99; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 23; İbn Abdülber, İbn Sîrîn’in görüşünün cumhurdan farklı olduğunu belirtmekle birlikte İbn Abbâs’ın görüşünden farklı olup olmadığına değinmemektedir. Bkz. İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 411. İbnü’l-Mecdî (850/1447) ise konuyla ilgili Seyfüddîn el-Âmidî (v. 631/1233) ve Ebû Amr Cemâlüddîn İbnü’l-Hâcib’in (v. 646/1249) ona nisbet edilen görüşün aksinin de ondan rivâyet edildiğini söylediklerini nakletmektedir. Bkz. İbnü’l-Mecdî, *et-Ta’lik* I, 404.

86 es-Serahsî, *el-Mebsût*, XXIX, 147.

8. Mûrisin Dede ve Kardeşlerinin Birlikte Mirasçılıkları

Mûrisin kardeşleriyle dedesinin birlikte bulduklarındaki mirasçılıkları sahabeden döneminden itibaren ihtilâflı konulardan biridir. Sahabeden bazılarının dedeyi, baba yokken onun yerine koyarak kardeşleri hacbettikleri,⁸⁷ bazılarının da dedeyle kardeşleri birlikte mirasçı yaptıkları nakledilmektedir.⁸⁸ Dede ile kardeşleri birlikte mirasçı yapan sahâbenin bu mirasçılığın keyfiyetine ilişkin görüşleri de farklılık taşımaktadır. İbn Abdülber mukâseme (dedeyle kardeşi birlikte mirasçı) yapanların delillerini *el-İstizkâr*'da zikrettikten sonra İbn Mesud'dan farklı görüşlerin nakledildiğini, ondan nakledilen rivâyetlerin bir kısmının Zeyd b. Sâbit'in, bir kısmının da Ali b. Ebî Tâlib'in (v. 40/661) görüşüne uygun olduğunu söylemektedir. İbn Mesud'dan nakledilen dedeyle kardeşlerin birlikte mirasçılıklarıyla ilgili uygulamasıyla fakihlerin eserlerinde yer vermediği sahabeden nakledilen diğer görüşleri *el-İşrâf*'ta ele aldığını şöyle belirtmektedir:

وقول مسعود في مقاسمة الجد الإخوة مختلف عنه فيه وروي عنه مثل قول زيد أنه قاسم الجد بالإخوة إلى الثالث فإن نقصته المقاسمة من الثالث فرض له الثالث على حسب قول زيد وروي عنه مثل قول علي وقد ذكرناه عنه الروايات في الإشراف. وذكرنا هناك اقوالاً للصحابه شاذة لم يقل بها أحد من الفقهاء فلم يذكرها وجهها هنا. , إر لذكرها وجهها هنا. İbn Mesud'dan nakledilen dedeyle kardeşlerin mukaseme yapılacaklarına ilişkin rivâyetler farklıdır. Ondan Zeyd b. Sâbit'in, dede en az üçte bir alacaksa kardeşlerle mukasemeye katılacağı, mukaseme yapıldığında üçte birden az alacaksa dedeye farz hisse olarak üçte bir verme şeklindeki görüşte olduğu rivâyet edilmiştir. İbn Mesud'dan Ali b. Ebî Tâlib'in görüşünün benzeri de rivâyet edilmiştir. Ondan gelen bu konudaki rivâyetleri *el-İşrâf*'ta zikrettik. Ali b. Ebî Tâlib'in görüşüne benzer rivâyet de nakledilmiştir. Ondan gelen konuyla ilgili rivâyetleri *el-İşrâf*'da zikrettik. Ayrıca orada sahabeden nakledilen ancak fakihlerden kimsenin bahsetmediği, zikrini başka bir yerde göremediğimiz çeşitli şâz rivâyetleri de zikrettik.⁸⁹

87 Sahâbeden Ebû Bekir (v. 13/634), Muâz b. Cebel (v. 17/683), Âişe bint Ebû Bekir (v. 58/678), Abdullah b. Abbâs (v. 68/687) ve Abdullah b. Zübeyr'in (v. 73/697) baba olmadığına dedeyi baba yerine koyarak kardeşleri hacbetmeleriyle ilgili bkz. el-Mâverdî, *el-Havî'l-kebîr*, VIII, 122; es-Serahsî, *el-Mebsût*, XXIX, 180; İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 434; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 288; el-Habrî, *Kitâbü't-telhîs*, 184–185; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 66, 68.

88 Ömer b. Hattâb (v. 23/644), Ali b. Ebî Tâlib (v. 40/661), Zeyd b. Sâbit (v. 45/665), Abdullah b. Mes'ûd'un (v. 32/652) mûrisin dedeleri ile kardeşlerini bıraktığında birlikte mirasçı yaptıkları kaynaklarda zikredilmektedir. Bkz. el-Mâverdî, *el-Havî'l-kebîr*, VIII, 126, 127; el-Kalvezânî, *et-Tehzîb*, s. 69–72; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 283–287; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 66; en-Nevevî, *el-Mecmû*, XVI, 100, 116.

89 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 439.

İbn Abdülber'in bu eserinde konuyla ilgili "kimsenin rivâyet etmediği sahabeden nakledilen" çeşitli rivâyetleri zikrettiğini söylemesi kendisinin ferâiz ilmiyle hadis rivâyetindeki otoritesini gösterdiği kadar *el-İşrâf*'in ferâiz ilmi açısından önemini de ortaya koymaktadır.

9. Ninelerin Mirasçılıkları

Ninelerin mirasçı olacağına ihtilaf bulunmamakla birlikte mirasçılığının keyfiyetinde ve hissesinde ihtilaf edilmiştir. Sahabe ve fakihlerin bir kısmının anne ve baba cihetinden ninelerin tamamını mirasçı yaptıkları kaydedilmiştir.⁹⁰ Şâfiî, Mâlikî ve Zâhirî mezheplerinde mûrisle aralarında erkek (yani baba) bulunan nineler "zevî'l-erhâm" ve "fâsîd" olarak isimlendirilerek bu mezheplerin özellikle mütekaddîmûn fakihlerince mirasçı yapılmamaktadır.⁹¹ İbn Abdülber *el-İstizkâr*'da İmâm Mâlik'in bu konudaki görüşüne⁹² yer verdikten sonra konuyu *el-İşrâf*'ta ele aldığını şöyle belirtmektedir:

قال مالك: ثم لم نعلم أحدا ورث غير جدتين منذ كان الإسلام إلى اليوم. (قال ابو عمر): قد أشبعنا القول في هذا الباب في كتاب التمهيد وفي كتاب الأشراف على ما في أصول فرائض المواريث من الاختلاف أيضا. Mâlik b. Enes, 'İslâm'ın başlangıcından günümüze kadar iki nineden başkasını mirasçı yapamı bilmiyorum' dedi. (Ebû Ömer şöyle dedi): konuyu, gerek et-Temhîd'de⁹³ gerekse Kitâbü'l-İşrâf alâ mâ fi usûli ferâizi'l-mevâris mine'l-ihtilâf'da etraflıca ele aldık.⁹⁴

Bu bilgilerden hareketle İbn Abdülber'in *el-İşrâf*'da, ninenin mirasçılığının keyfiyetine ilişkin ihtilafları zikrederek ilgili rivâyetler çerçevesinde değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

10. Zevî'l-erhâm Hısımların Mirasçılıkları

90 Sahabeden Ali b. Ebî Tâlib (v. 40/661), Zeyd b. Sâbit (v. 45/665), Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Abbâs, Mesrûk (v. 63/683), Câbir b. Zeyd (v. 93/711), Mûcâhid (v. 103/721), İbn Sîrîn (v. 110/728), Hasan el-Basrî (v. 110/728) ve Atâ'nun (v. 115/713), annenin babasının annesi gibi arasında annenin babası olan nineleri mirasçı yaptıkları nakledilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Münzîr, *el-İşrâf*, IV, 337; el-Mâverdi, *el-Havî'l-kebîr*, VIII, 111; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 275; el-Kalvezânî, *et-Tehzîb*, s. 106; İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 451; es-Serahsî, *el-Mebsût*, XXIX, 166; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 58.

91 Bkz. el-Mâverdi, *el-Havî'l-kebîr*, VIII, 73, 110, 111; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 57; en-Nevevî, *el-Mecmû*, XVI, 74. Hanefî ve Hanbelî mezheplerinde ise zevî'l-erhâm olarak mirasçı olabilmektedirler. Bkz. es-Serahsî, *el-Mebsût*, XXIX, 165; XXX, 2; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 82.

92 *el-Muvattâ'*'da da, İmâm Mâlik'in, "İslâm'ın başlangıcından günümüze kadar iki nineden başkasını mirasçı yapamı bilmiyorum" dediği kaydedilmektedir. Bkz. Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbâhi el-Himyârî, *el-Muvattâ': rivâye Yahyâ b. Yahyâ el-Leysi*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Mısır: Dârü İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts., II, s. 514. İbn Abdülber, *el-Kâfi*'de, İmâm Mâlik'in sadece annenin annesi ile babanın annesini ve bunların annelerini mirasçı yaptığını söylemektedir. Bkz. İbn Abdülber, *el-Kâfi*, II, 353.

93 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, XI, 90-98.

94 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 454.

Ferâiz ilminde, hisse sahibi olmayan ve asabe kabul edilmeyerek zevi'l-erhâm sayılan hısımların mirasçı olup olamayacakları da ihtilaflıdır. Hanefî ve Hanbelî mezheplerinde zevi'l-erhâm hısımlar mirasçı kabul edilirken özellikle mütekaddimûn Şâfiî ve Mâlikî fakihlerine göre hisse sahibi olmayan rahim sahibi hısımlar mirasçı olamamaktadırlar. İbn Abdülber, *el-İstizkâr*'da, "hisse sahibi olmayan rahim sahibi hısımları" yani zevi'l-erhâmı mirasçı yapanların, "وأولو الأرحام بعضهم أولى ببعض في كتاب الله", *Rahim sahipleri Allah'ın kitabında birbirlerine (mirasçılıkta) daha önceliklidirler*"⁹⁵ ile "للرجال نصيب مما ترك الوالدان والأقربون وللنساء نصيب مما ترك الوالدان", *Erkekler için anne ile babanın ve yakın akrabasının bıraktığı mirastan bir pay vardır. Kadımlar için de anne ile babanın ve yakın akrabasının bıraktığı mirastan miras olarak kalan mal az olsun çok olsun belirli bir pay vardır. Hiçbiri bundan mahrum bırakılamaz*"⁹⁶ âyetlerini delil aldıklarını, buna göre zevi'l-erhâmın da âyetlerde geçen, "الأقربون", *akrabalar*"dan olması sebebiyle daha öncelikliler bulunmadığında mirasçı olacakları görüşünde olanların bulunduğunu belirtmektedir. Zevi'l-erhâmı mirasçı yapanların çok sayıda zayıf ve başka yöne te'vili mümkün hüccet olamayacak durumdaki delil aldıkları rivâyetleri *el-İşrâf*'ta zikrettiğini şöyle belirtmektedir:

وأحتجوا بآثار كثيرة كلها ضعيفة ومحتملة للتأويل لا تلزم بها حجة قد ذكرنا كثيرا منها في كتاب (Zevi'l-erhâmı), الأشراف على ما في أصول فرائض المواريث من الإجماع والاختلاف والحمد لله mirasçı yapanlar) zayıf ve çeşitli yönlerden te'vile müsait ve hüccet olamayacak rivâyetleri delil almaktadırlar. Bunlardan çoğunu *el-İşrâf alâ mâ fî usûli ferâizi'l-mevârîs mine'l-icmâ ve'l-ihtilâf* adlı kitapta zikrettik."⁹⁷

İbn Abdülber'in bu ifâdesinden *el-İşrâf*'ta zevi'l-erhâmın mirasçılığıyla ilgili rivâyetleri farklı tariklerle zikrettiği, daha sonra da Mâlikî mezhebinin de görüşüne uygun olarak zevi'l-erhâmın mirasçılığına ilişkin rivâyetleri de hüccet olamayacakları gerekçesiyle ayrı ayrı tenkit ettiği anlaşılmaktadır.

11. Zevi'l-Erhâmın, Velâ Sahiplerinden Öncelikli Olup Olmadığı

Ferâiz ilminde, zevi'l-erhâm hısımların, velâ sahiplerinden önce mirasçı olup olamayacağı ya da zevi'l-erhâm hısımlar mirasçı olmaksızın velânın mirasçı olup olamayacağı ihtilaflıdır.⁹⁸ İbn Abdülber, *el-İstizkâr*'da, zevi'l-erhâmı mi-

95 el-Enfâl 8/75; el-Ahzâb 33/6.

96 en-Nisâ 4/7.

97 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 484.

98 Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Zâhirî mezheplerinin oluşturduğu cumhura göre velâ sahipleri, zevi'l-erhâmdan önceliklidir. Bkz. el-Mâverdi, *el-Havî'l-kebîr*, VIII, 117; İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 482; es-Serahsî, *el-Mebsût*, XXIX, 175; el-Kalvezânî, *et-Tehzîb*, s. 164, 317; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 82, 90; en-Nevevî, *el-Mecmû*, XVI, 114. Bununla birlikte Ömer b. Hat-tab, İbn Mesud, Ali b. Ebi Tâlib (v. 40/661) ile Alkâme (v. 62/682), Mesrûk (v. 63/683), Şureyh (v. 78/683), Câbir b. Zeyd (v. 93/711), İbrâhim en-Nehâî (v. 95/714), Ömer b. Abdülaziz (v.

raşçı yapanların ekserisinin, zevi'l-erhâmın mirasçılıklarını, velâ yoluyla mirasçılıktan da öncelikli yaptıklarını, sahabe ve tâbiünden bu yönde rivâyetler bulunduğunu söylemektedir. Bu konuyu *el-İşrâf* ta ayrıntılı bir şekilde belirten İbn Abdülber şu ifâdeleri kullanmaktadır:

“من ورث ذوي الأرحام ورثهم دون الموالى وحجب الموالى بهم وقياسهم على الممالىك والكفار عين المحال وقد تقصينا احتجاج الفريقين في كتاب الإشراف على ما في أصول فرائض الموارىث من الإجماع والاختلاف , Zevi'l-erhâmı mirasçı yapanlar, mevlâyı hacbederek mirasçı yapmaktadırlar. Onların mevlâyı hacbederek bunu köleler ve kâfirlerin durumuna kıyas etmeleri muhalin tam kendisidir. Bu meseleyi ve iki grubun da delillerini *el-İşrâf alâ mâ fi usûli ferâizi'l-mevâris mine'l-icmâ ve'l-ihitlâf* isimli kitapta zikrettik.”⁹⁹

İbn Abdülber'in zevi'l-erhâmı mirasçı yapanların ekserisinin rahim sahiplerinin mirasçılıklarını velâdan öncelikli yaptıklarını belirterek iki görüş sahibinin de delillerini *el-İşrâf* ta zikrettiğini kaydetmesi eserin ferâiz ilmi açısından taşıdığı büyük önemi ortaya koymaktadır.

12. Ashâbü'l-Ferâiz Hısımlara Redd

Ashâbü'l-ferâiz hısımların hisselerinden artanın tekrar onlara redd yapıp yapılmayacağı ile reddin keyfiyeti fakihler arasında ihtilâflıdır.¹⁰⁰ İslâm miras hukukunda zevi'l-erhâmı mirasçı yapanların, reddi de kabul ettikleri fakat reddin nasıl olacağına ihtilâf ettikleri görülmektedir. İbn Abdülber, ashâbü'l-ferâizden hisse arttığına, bunu tekrar redd yapmayarak beytül-mala verenlerle bu kalanı ashâbü'l-ferâize redd yapanları *el-İşrâf* ta zikrettiğini şöyle belirtmektedir:

“وقد ذكرنا اختلاف الصحابة فيمن لا يرد عليه من ذوي السهام والعصبات ومن يرد عليه منهم عند من يذهب إلى الرد ذوي الفروض دون بيت المال عند عدم العصبية في «كتاب الإشراف» وفقهاء العراقيين من الكوفيين والبصريين كلهم يقولون بالرد على ذوي الفروض على قدر سهامهم لأن قرابة الدين والنسب . أولى من قرابة الدين . Hisse sahibi ve asabe akrabaya terekenin kalanın reddedilip edilmemesi konusundaki sahabe arasındaki ihtilâfla, sahabe arasında kimlerin

101/720) ve eş-Şâbî'nin (v. 103/721) görüşü zevi'l-erhâm varken velâ sahiplerini mirasçı yapmamak şeklindedir. Bkz. Abdürrezzâk, *el-Musanef*, IX, 18, 20; İbn Ebî Şeybe, *el-Musanef*, XVI, 249; İbnü'l-Münzir, *el-İşrâf*, IV, 392; el-Mâverdî, *el-Havî'l-kebîr*, VIII, 117; İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 481; İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX, 91; Ebû Ahmed Humejd b. Mahled İbn Zencûye, *Kitâbü'l-emoâl*, nşr. Şâkir Zîb Feyyâz, Riyad: 1986, II, s. 482-483.

99 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 486.

100 Zevi'l-erhâmı mirasçı yapanlar ise hisse sahiplerinden kalanı onlara redd yapmaktadır. Sahabeden Zeyd b. Sâbit (v. 45/665) ile Şâfiî'nin, Mâlikî mütekaddimûn fakihleriyle Zâhirî mezhebinin hisse sahiplerine reddi kabul etmedikleri kalanı beytül-mala verdikleri nakledilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Münzir, *el-İşrâf*, IV, 397; es-Serâhsî, *el-Mebsût*, XXIX, 192; İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX, 49, 51.

asabe olmadığında beytû'l-mala vermeyerek redd yaptıklarını el-İşrâf'ta zikrettik. Irak, Kûfe ve Basralı fakihlerin tamamı hisse sahiplerine hisseleri oranında redd yapılacağını söylemektedirler. Çünkü (onlara göre) din ve nesep yönünden yakınlık tek başına din yakınlığından evlâdır."¹⁰¹

İbn Abdülber'in *el-İşrâf*'ta zevi'l-erhâmın mirasçılığı gibi kalanın ashâbü'l-ferâiz hısımlara tekrar redd edilip edilmeyeceğine ilişkin ihtilafları, farklı görüş sahipleriyle bunların delillerini naklederek değerlendirdiği açıkça anlaşılmaktadır.

Sonuç

İbn Abdülber'in, günümüze intikal etmeyen *el-İşrâf alâ mâ fî usûli ferâizi'l-mevâris mine'l-icmâ ve'l-ihtilâf* adlı eserinin muhteva ve önemine ilişkin tespit ve öngörülerimizi aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

1. Eserin adından, muhtevastan ve konuları ele alışından eserin oldukça kapsamlı ve hacimli olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda da görüldüğü gibi müellif eserinde birçok konuyu ele aldığını, farklı görüşleri zikrettiğini, ilgili rivâyetlere farklı tarihleriyle yer verdiğini, zaman zaman değerlendirdiğini belirtmektedir.

2. Sahâbe ve tâbiünden itibaren mirasla ilgili ihtilafları, üzerinde icma edilen bahisleri ele almıştır. Farklı bahislere dair çeşitli rivâyetleri, bahislere dair tarafların delillerine yer vererek ele alması sebebiyle eserin ferâiz ilminde önemli olmasının yanında fıkıh ve hadis ilimleri açısından da özel bir yerinin olduğunu söylemek mümkündür. Eserin sadece ittifak ve ihtilaf edilen konuları ele alması ferâiz literatüründeki eserlerden ayrılan farklı yönünü oluşturmaktadır.

3. İbn Abdülber'in eserde sadece sahabe ve tâbiünden nakledilen mirasla ilgili ihtilaflara değil aynı zamanda Hanefî, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî, Zahirî ve İmâmîyye mezhepleri arasındaki ihtilaflara delilleriyle yer vererek bahsetmesi de birçok açıdan önem taşımaktadır. Bu durum İbn Abdülber'in mirasla ilgili ilmî derinliğini göstermesi yanında eserin ferâiz ilmi tarihi açısından da eşsiz nitelikte olduğunu göstermektedir.

4. Müellifin eserinde, Peygamber (s.a.) başta olmak üzere sahabe ve tâbiüne isnad edilen çok sayıda rivâyeti zaman zaman rivâyetlerin sened açısından kritiğine de yer vererek değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Bu da İbn Abdülber'in hadis ilmindeki otoritesini gösterdiği gibi eserin ferâiz ve hadis ilimleri açısından taşıdığı önemi de göz önüne sermektedir. Eserde ihtilaflı

101 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 487.

meselelerde delil alınan bazı rivâyetlerin muttasıl ve mürsel tariklerinin zikredilerek değerlendirilmiş olması da bu durumu teyit etmektedir.

5. Eserin çeşitli ittifak ve ihtilaf edilen meseleleri ihtiva etmesine karşın ele aldığı konulardan hareketle eserde klasik ferâiz kitaplarındaki konu bütünlüğü görülmektedir. Buna göre eser öncelikle “mirasçılık engellerini”, daha sonra “çocukların mirasçılıklarını”, “çocukların ebeveyn ile mirasçılıkları”, “ömeriyyeteyn meselesi”, “dede ve kardeşlerin birlikteki mirasçılıkları”, “ninenin mirasçılığı”, “zevi’l-erhâmın mirasçılığı”, “zevi’l-erhâmın mirasçılığının derecesi ve velâdan öncelikli olup olmadığı” ile “hisse sahibi hısımlara redd” gibi konuları ele aldığı görülmektedir. Müellifin eserinde yer verdiği anlaşılan bu bahislerden hareketle ferâiz ilmindeki “avliyye”, “müştereke” ve “kelâle” başta olmak üzere çok sayıda meşhur meseleye de yer vermiş olduğu kuvvetle öngörülmektedir.

6. Eserin günümüze intikalinin tespit edilememesinin çeşitli sebepleri olduğu da tahmin edilebilir. Buna göre; başta Türkiye olmak üzere yazma eserlerin bulunduğu kütüphanelerde *el-Ferâiz* veya *Kitâbü'l-ferâiz* şeklinde müellifi zikredilmeyen çok sayıda yazma nüshanın bulunması eserin tespit edilmesini zorlaştırmış veyahut da tespit edilememesinin sebeplerinden olduğu söylenebilir. Ayrıca İbn Abdülber'in *el-İşrâf*'ının bu isimle kaydedilerek kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası bulunan İbnü'l-Münzir'in (v. 318/930) *el-İşrâf*'ı gibi benzer isimdeki kitaplarla karıştırılarak farklı bir müellife ait olarak kaydedilmiş olması da kanaatimizce eserin mevcudiyetinin tespit edilememesinin sebeplerinden görülebilir.

Kaynakça

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'anî, *el-Musannef*, nşr. Habîburrahman A'zamî, 2. bs., Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1403/1983.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnâvut v.dğr., 2. bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999.
- el-Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Kahire: Matbaa Mustafa el-Babi el-Halebî, 1392/1972.
- Bağdatlı, İbrâhim Paşa Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifin esmâi'l-müellifin ve âsârü'l-musan-nafin*, trc. Kilisli Rifat Bilge, tsh. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal v.dğr., Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1955.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *Şuabü'l-imân*, nşr. Ebû Hacer Muhammed Zağlul, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *es-Sahîh*, nşr. Mustafa Dîb el-Buğa, 3. bs., Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1407/1987.
- Câsim, Leys Suûd, *İbn Abdülber el-Endelüsî ve cuhûduhu fi't-târîh*, Kahire: Dârü'l-Vefâ, 1408/1988.
- _____, "İbn Abdülber en-Nemeî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999, XIX, s. 269-272.

- el-Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Dârülhilâfetilâlîyye: Matbaatü'l-Evkâfi'l-İslâmiyye, 1333/1917.
- ed-Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ, *Bugyetü'l-mültemis fi târîhi ricâli ehli'l-Endelüs*, Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1387/1967.
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*, nşr. Fevâz Ahmed Zemirî v. dğr., Beyrut. Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407/1986.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as, *es-Sünen*, Humus: Dârü'l-Kütübî'l-Arabî, 1393/1973.
- ed-Demîrî, Ebü'l-Bekâ Kemâleddin Muhammed b. Musa, *en-Necmü'l-vehhâc fi şerhi'l-Minhâc*, Beyrut: Dârü'l-Minhâc, 1425/2004.
- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed, *el-Mirâs inde'l-Caferiyye*, Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, t.y.
- el-Habrî, Ebû Hâkîm Abdullah b. İbrâhim, *Kitâbü't-telhîs fi ilmi'l-ferâiz*, nşr. Nâsır b. Fenhîr Ferîdî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995.
- el-Hâkîm, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî Muhammed en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*, Haydarâbâd: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1331/1915.
- el-Humeydî, Ebû Abdullah Muhammed b. Fütuh, *Cezvetü'l-muktebis fi zikri vülati (fi tarihî ulemai)'l-Endelüs*, nşr. Muhammed b. Tayit et-Tancî, Kahire: Mektebetu Neşri's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1952/1372.
- İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, nşr. Abdülmu'ti Emin Kal'aci, Beyrut: Dâru Kuteybe, 1414/1993.
- _____, *el-Kâfi fi fûrûi'l-Mâlikiyye*, nşr. Muhammed b. Muhammed Ehîd Veled Mâdik el-Moritânî, Kahire: Matbaatu Hasan, 1399/1979.
- _____, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattâ mine'l-meânî ve'l-esânîd*, nşr. Said Ahmed A'rab, Titvan: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1982/1402.
- İbn Abdülhâdî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed, *Tenkîhü't-Tahkîk fi ehâdisi't-Tâ'lik*, nşr. Samî b. Muhammed b. Cadullah v.dğr., 1. bs., Riyad: Edvâü's-Selef, 1428/2007.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib el-Endelüsî, *Fihrisu İbn Atıyye*, nşr. Muhammed Ebü'l-Ecfan, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1983.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, nşr. Muhammed Avvâme, Cidde: Dârü'l-Kible, 1427/2006.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1. bs., Beyrut: Dâru Sadır, 1388/1968.
- İbn Hayr, Ebû Bekr Muhammed el-İşbîlî, *Fehresetü mâ revâhü an şuyûhihî mine'd-devâvîni'l-musannefe fi durûbi'l-ilm ve envâi'l-ma'ârif*, nşr. Francisco Codera, J. Ribera Tarrago, 3. bs., Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1418/1997.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed, *el-Muhallâ*, nşr. Muhammed Münir Dımaşkî, Kahire: İdâretü't-Tibâati'l-Münîriyye, 1351/1932.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî v.dğr., 2. bs., Kahire: Heclî't-Tibâa ve'n-Neşr, 1412/1992.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Beyrut: Dârü'l-Fikr, t.y.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed, *Câmi'ul-ulûm ve'l-hikem fi şerhi hamsîne hadîsen min cevâmi'il-kilem*, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-Marife, 1408/1988.
- İbn Zencûye, Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled, *Kitâbü'l-emoâl*, nşr. Şâkir Zîb Feyyâz, Riyad: y.y., 1986.

- İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *et-Tekmile li-kitâbi's-Sıla*, nşr. Abdüsselam el-Herras, Lübnân: Dârü'l-Fikr, 1415/1995.
- İbnü'l-Mecdi, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Receb, *et-Ta'lik alâ Nazmi'l-leâlî fi ilmi'l-ferâiz*, nşr. Ahmed b. Muhammed er-Rifâi, Medine: Câmiatü'l-İslâmiyye, 1429/2008.
- İbnü'l-Mulakkîn, Ebû Hafs Sirâceddin Ömer b. Ali, *Tuhfetü'l-muhtac ilâ edilleti'l-minhâc*, nşr. Abdullah b. Saaf el-Lihyani, 1. bs., Mekke: Dârü Hira, 1986/1406.
- _____, *el-Bedrü'l-münîr fi tahrîci'l-ehâdisi's-Şerhi'l-kebîr*, nşr. Mustafa Ebü'l-Gayt Abdülhay v.dğr., Riyad: Dârü'l-Hicre, 1425/2004.
- İbnü'l-Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim, *el-İcmâ*, nşr. Abdullah Ömer Barudî, Beyrut: Dârü'l-Cinan, 1407/1986.
- _____, *el-İşrâf alâ mezâhibi'l-ulemâ*, nşr. Ebû Muhammed Sagir Ahmed el-Ensârî, Re'sulhayme: Mektebetu Mekketü's-Sekafiyye, 1425/2004.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ, *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*, nşr. Ahmed Bekr Mahmûd, Beyrut: Dârü'l-Mektebetü'l-Hayât, 1967.
- _____, *el-Gunye: Fihristü şuyûhi'l-Kâdî İyâz*, nşr. Mahir Züheyr Cerrâr, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1402/1982.
- el-Kalvezânî, Ebü'l-Hattâb Necmeddîn Mahfûz b. Ahmed, *et-Tehzîb fi'l-ferâiz ve'l-vesâyâ*, nşr. Muhammed Ahmed Havlî, 1. bs., Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1415/1995.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Şerefettin Yaltıkaya ve Kilisli Muallim Rifat, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1941.
- el-Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kub, *el-Fürû mine'l Kâfi*, nşr. Ali Ekber el-Gaffârî, 3. bs., Beyrut: Dârü't-Taaruf, 1401/1981.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbâhi el-Himyerî, *el-Muvattâ: rivâye Yahyâ b. Yahyâ el-Leyî*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Mısır: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- el-Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Havî'l-kebîr hüve şerhu Muhtasari'l-Müzenî*, nşr. Ali Muhammed Muavvez v.dğr., Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Muhammed b. Yaîş, *el-İmâm Ebû Ömer Yûsuf b. Abdilber*, Rabat: y.y., 1410/1990.
- Muhammed Abdurrauf el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerhi'l-Camii's-sağîr*, nşr. Hamdi ed-Demirdaş, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- el-Münîf, Abdülmuhsin b. Muhammed, *Şerhu hadîsi İbn Abbâs fi'l-ferâiz*, 1. bs., Medine: Câmiatü'l-İslâmiyye, 1425/2004.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nişâbü'rî, *es-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- en-Nahlavî, Abdurrahman, *Yûsuf b. Abdilber el-Kurtubî*, Dımaşk: y.y., 1406/1986.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali, *Sünenü'l-kübrâ*, nşr. Abdülgaffâr Süleyman Bündârî, v.dğr., Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1991.
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref, *el-Mecmû şerhi'l-mühezzeb*, nşr. Muhammed Necib Mutî, Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- Sâid el-Endelüsî, Ebü'l-Kâsım Sâid b. Ahmed, *Tabakâtü'l-ümem*, nşr. Luvis Rızkullah Şeyho, Beyrut: Matbaatü'l-Katolikiyye, 1328/1912.
- es-Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme, *el-Mebsût*, Kahire: Matbaatü's-Saade, ts.

- es-Sevrî, Ebû Abdullah Süfyân b. Sâid, *Kitâbü'l-ferâiz*, ed. Hans-Peter Raddatz, "Fruhislamisches Erbrecht nach dem Kitâb al-faraid des Sufyân at-Taurî", *Die Welt des Islams*, XIII, 1/2 (1971), s. 26-78.
- Sibtü'l-Mardîni, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed, *Şerhü'r-rahbiyye*, nşr. Mustafa Dîb el-Boğa, 8. bs., Dârü'l-Kalem, 1998/1419.
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr, *Câmiü'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1424/2003.
- et-Tahâvî, Ebû Câfer Ahmed b. Muhammed b. Selâmet, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, nşr. Muhammed Seyyid Cadülhak v.dğr., Kahire: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammed, 1388/1968.
- Teymûr Paşa, Ahmed b. İsmâil, *A'lâmü'l-mühendisîn fi'l-İslâm*, Kahire: Dârü'l-Âfâki'l-Arabiyye, 1422/2001.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmiü's-sahîh*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, v.dğr., Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- et-Tûsî, Ebû Cafer Şeyhü't-tâife Muhammed b. Hasan, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 4. bs., nşr. es-Seyyid Hasan Horsan, Beyrut: Dâru Saab, 1360/1981.
- ez-Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnâvut, v.dğr., 1. bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1358/1948.
- Zeyd b. Ali, Ebü'l-Hüseyn, *Müsnedü'l-İmâm Zeyd*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.